

Pomahač, Ondřej

More, Abbott a kouzlo analogie

In: *Na rozhraní světů : fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*.
Dědinová, Tereza (editor). Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova
univerzita, 2016, pp. 75-92

ISBN 978-80-210-8441-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136778>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MORE, ABBOTT A KOUZLO ANALOGIE

Totéž jsou vlasy a listy i ptáků přehusté peří,
jakož i šupiny, které se rodí na silných údech.

Aristotelés: *Meteorologie*

Utopie (1516) Thomase Mora je často spojována se začátky fantastické literatury a má se za to, že zakládá, nejen terminologicky, samostatný žánr utopie. Podobně je i dílo *Flatland* (1884) teologa a matematika Edwina A. Abbotta často spojováno s počátky žánru science fiction. A přece to nejsou důvody, proč o nich budeme v této kapitole mluvit. Tímto historizujícím a často přehnaně zobecňujícím směrem se ubírá velké množství nejrůznějších komentářů, aniž by se však někdo pokusil soustředěněji vysvětlit, proč jsou *Utopie* a *Flatland* vystavěny právě tak, jak jsou, a odkud se berou jejich základní rozdělení a postuláty, ze kterých je odvozena jejich podoba. Inspirací k metodě výkladu nám je osmá kapitola *Analogies that Shook the World* z knihy *Surfaces and Essences* (2013) od Douglase Hofstadtera a Emmanuela Sanderera (zejména část o Albertu Einsteinovi a jeho „záračném roku“) a texty matematika Henriho Poincarého, česky publikované v knize *Číslo – prostor – čas* (POINCARÉ 2008) (zejména jeho přednáška *Matematická invence*). V následujícím textu se pokusíme vysvětlit, proč mluvit o *Utopii* a *Flatlandu* najednou, jak se pro nás sešly a co z jejich čtení můžeme získat. Půjde nám o pátrání po prvotních hybných analogiích, které za těmito dvěma texty stojí.

K výběru textů nás nepřivedla náhoda, ale analogie. Než však přejdeme k detailnějším rozboru celého procesu, chtěli bychom upozornit na několik nejzjevnějších

podobností mezi *Utopií*¹ Thomase Mora a *Flatlandem*² Edwina Abbotta. Oba texty jsou asi až notoricky známé, to jest ví se, že existují, a existuje mnoho jejich resumé, výkladů a dalších reflexí. V českém prostředí to jistě platí pro *Utopii*, ale předpokládáme, že stejně tak tomu brzy bude i u *Flatlandu*, ačkoli český překlad vyšel poprvé až v roce 2013, to jest skoro sto dvacet let po prvním vydání originálu. Oba texty obsahují nezanedbatelný satirický náboj. A oba texty jsou také oběťmi svého žánrového zařazení. U *Utopie* se velmi často začíná a končí tím, že zakládá žánr utopie. *Flatland* je zase podobně zkratkovitě označován za průkopnické dílo sci-fi. Pokud se podíváme na recenze při libovolném vydání každé z knih, všechna tato klišé tam objevíme, většinu se ovšem recenze hlouběji nedostávají. Oba texty se skládají ze dvou částí, dvou knih, to je další povrchní podobnost. Domníváme se, že by se u obou textů pozornost měla soustředit na knihy druhé: V obou případech jsou totiž první knihy rozsáhlými přípravami či předmluvami ke knihám druhým a texty na to více či méně explicitně poukazují. Tyto podobnosti jsou dostatečným oprávněním k tomu, podívat se, zda se nepodobají ještě jinde než jen pouze na povrchu. Díky své struktuře jsou díla poměrně přehledná a vedle toho i nepřliš rozsáhlá. Dá se na nich tedy stručně demonstrovat, kde se berou jejich zdrojové analogie, a ukázat, odkud a jak takové dílo vznikne. Vzhledem k záměru kapitoly zde nebudeme hojně citovat a obracet se k autoritám, a to zejména proto, že se vydáme dosud víceméně neprobádaným směrem.

Rámcem, či spíše rádcem pro tuto analýzu nám bude kniha Douglase Hofstadtera a Emanuela Sandera *Surfaces and Essences*. Samotná kniha nese stopy všech kladů a neduhů ostatních Hofstadterových textů. Je poměrně rozsáhlá a její ústřední myšlenka je dokládána na nespočtu příkladů. Samotné jádro knihy není nijak složité a stěžejní je právě jeho myšlenka. Jde o to představit si, že to, čemu říkáme analogie, není jen sofistikovaná vědomá jazyková figura, ale že jako na analogické lze pohlížet na veškeré lidské myšlení. A ani zde se nemusíme zastavit. I nevědomé mentální procesy mohou mít podle Hofstadtera se Sanderem povahu analogie. A co teprve samotné vnímání a vytváření kognitivních struktur. Tato prostá hypotéza, že základem lidského myšlení v nejobecnějším slova smyslu je analogie, má ovšem značný vysvětlovací potenciál. Není naším cílem tato tvrzení nějak teoreticky rozvádět, co nás na osmé kapitole knihy zaujalo, je právě praktické využití této hypotézy k až detektivní rekonstrukci toho, jak Einstein na své objevy přišel. Nejde o psychologii, ale o výsledování toho, jaké nové analogie doslova uzrají v Einsteinově hlavě po spojení různých poznatků z různých oblastí. Hofstadter přesvědčivě

1 V celém článku budeme používat zkrácený a počeštěný název *Utopie*, neboť se domníváme, že je dostatečně vžitý.

2 V celém článku budeme používat název *Flatland* kvůli jednoznačné identifikaci. V českém prostředí se zatím ještě nestačil zformovat kanonický překlad. Kniha vyšla poprvé česky až v roce 2013 pod názvem *Plochozemě* a rok nato následovalo nové vydání pod názvem *Plochozemí*.

dokládá, proč se některé aspekty staly pro Einsteina zjevnými až později, než by se dalo ze zpětného pohledu čekat, a jak spolu souvisejí zdánlivě odlehle problémy, na nichž pracoval. A nakonec proč propojením toho všeho došel Einstein ke svým převratným objevům. Jako každá rekonstrukce si ani tato nemůže nárokovat neotřesitelnou pravdivost či bezchybnost. Dokáže však nějaký sled kroků představit a vysvětlit ho pomocí jednoduchého analogického principu. Vyhne se nyní pokusům o předložení nějaké úhledné definice analogie. Ostatně tak nečiní ani Sander s Hofstadterem. Vezměme to tak, že analogii budeme muset vysvětlovat zase jen dalšími analogiemi, a proto je mnohem přínosnější v praxi použít spíše analogii Hofstadterova postupu než planě fantazírovat nad definicí, která by nás stejně v našem snažení neposunula. Řekněme, že analogie je, když se něco ve vztahu k něčemu podobá něčemu jinému ve vztahu k něčemu jinému. Ačkoli se to může zdát složité, všichni to důvěrně známe. Když chápeme, že ploutev se má k rybě jako křídlo k ptáku, bude to pro účel tohoto textu úplně dostačující. Vždyť i inteligenční testy používají při vysvětlování analogií příklad, a nikoli traktát, a přece fungují. Budeme tedy ve svém pátrání sledovat kroky autorů *Utopie a Flatlandu* a pokusíme se současně dávat pozor i na kroky vlastní.

Hofstadter nás přivádí k tomu, abychom se zamysleli nad tím, jak jsme na propojení *Utopie a Flatlandu* přišli. Vrátili jsme se tedy k článku, který nás k uvažování o *Utopii*, které bude následovat, původně přivedl. Rozhodně nejde o zbytečnou odbočku, protože cílem tohoto textu není jen mluvit o analogiích, které stojí v pozadí *Utopie a Flatlandu*, ale i upozornit na to, že totožné postupy jsou i v pozadí této kapitoly.³ Zmíněným článkem je *Matematická invence* (2010) od matematika Henriho Poincarého. Poincaré se zabýval nejen matematikou, ale i psychologií a filozofií matematiky a vědy. V přednášce se věnuje roli intuice v matematice, zejména pak při objevování něčeho nového. Poincaré zastával názor, že matematické objevy nemohou mít deduktivní podstatu, protože odvozováním z již známého nelze k ničemu novému dospět. Schopnost přicházet s něčím novým viděl v intuici, které rozuměl jako jakési „nevědomé duševní práci“ (POINCARÉ 2010: 17). Pro matematické objevy jsou v jeho podání nutné dvě složky, vědomá a nevědomá duševní práce. Vědomá duševní práce spočívá v přemýšlení, studiu a dokazování, nevědomá pak ve vytváření náhodných spojení mezi pojmy a podobně. Intuice sama o sobě podle Poincarého k matematickému objevu nevede, musí jí předcházet a následovat vědomá duševní práce. Ale pro učinění objevu je nevědomá práce zásadní, je nutnou, ale ne postačující podmínkou. Podle Poincarého je intuice vytváření „nevědomých propojení mezi pojmy“. Opakujeme, že nejde o systematickou práci či úmyslné vymýšlení, odehrává se mimo naše vědomí či pod jeho prahem a přichází s nenadálými řešeními, propojeními a pohledy na dříve neslu-

3 Kdo zná Hofstadterovu knihu *Gödel, Escher, Bach*, jistě pochopí, že tento text tak klidně může být i svým vlastním metatextem.

čitelné problémy. Poincaré vnímá tuto nevědomou duševní práci ostře v kontrastu s uspořádanou a systematickou vědomou duševní prací. Říká, že „pouze tento nepořádek však umožňuje vznik neočekávaných spojení“ (POINCARÉ 2010: 22). Poincaré uvádí i příklady, kdy se určitým problémem intenzivně zabýval a teprve ve chvíli, kdy se mu přestal věnovat, náhle objevil řešení. Tyto Poincarého reflexe vlastních zážitků se velmi blíží výše zmíněnému Hofstadterovu rozboru Einsteino-va myšlenkového postupu.

Poincarého popis matematického objevu nás přiměl, abychom se podrobně podívali na objev utopický a dospěli k následující analogii:

$$\frac{\text{INTUICE A VÝPOČET (DŮKAZ)}}{\text{MATEMATICKÉMU OBJEVU}} : \frac{\text{PŘEDSTAVA A POPIS (DŮKAZ)}}{\text{UTOPICKÉMU OBJEVU}^4}$$

V obou případech se jedná o vztah něčeho synchronního (intuice, představy), tedy kde vnímáme prvky jako současné, a sukcesivního (výpočtu, popisu), tedy kde vnímáme prvky jako postupné kroky. Pochopitelně každému duševnímu ději je nutné připsat nějakou temporalitu, a tudíž i sukcesivitu, ale nám nejde o psychologii. Pro toto rozlišení je vhodné chápat synchronní jako spíše dané naráz. Každý asi zná pocit, kdy mu je něco najednou jasné (heuréka) nebo když si je naprosto jist, že přesně ví, jak se věci mají, má to „v hlavě“ nebo „před očima“. Sukcesivní je pak spíše sousledné provádění matematického důkazu nebo popisu, vysvětlení, argumentu a podobně. Až překvapivě jasně a podrobně toto rozlišení popisuje sám More⁵ na konci první knihy *Utopie*:

„Nuže, milý Rafaele,“ řekl jsem já, „snažně tě prosím a žádám“ popiš nám ten ostrov, ale ne, prosím, stručně, nýbrž po pořádku nám vylož o jeho území, řekách, lidech, zřízeních, zákonech a vůbec o všem, co si můžeš myslit, že bychom toužili poznat – a vskutku poučit se o všem“ co dosud neznáme.“

„Nic neučiním raději,“ odpověděl, „vždyť všechno to mám v mysli pohromadě. Ale výklad si vyžádá delšího času“ (MORE 1950: 51“ zvyraznil O. P.).

Stejně jako je pro matematickou intuici nutný důkaz, je i pro utopickou představu nutný popis. Právě ten More používá jako důkaz existence utopie. Svědek, který navštívil Utopii, Rafael Hythlodaios, říká, že má vše v mysli pohromadě a nebude problém popis, který vypravěč žádá, podat. Při čtení druhé knihy ovšem

4 A/B :: C/D – čti A se má k B, stejně jako C se má k D.

5 V celé kapitole budeme používat formulace jako „More říká“ nebo „podle Abbottova názoru“. Nemáme tím na mysli empirické autory a jejich osudy. Z hlediska autorství v podání literárních věd budeme odkazovat pouze k autorům implicitním, takže zůstaneme stále uvnitř textu. Zvolený typ formulací použijeme proto, že jej jednoduše považujeme za vhodnější pro způsob našeho výkladu.

narazíme na to, že to tak snadné zase není a že se zdánlivě vyčerpávající představa transformuje do sukcesivního popisu velmi těžko a o nějakém přijatelném ukončení už nemůže být ani řeč. V následující části se proto pokusíme ukázat, kde se u Mora bere ona představa a jakým způsobem chce uskutečnit její popis čili provést její důkaz či argumentaci.⁶

More v první knize *Utopie* poukazuje na neutěšený stav soudobé společnosti a státního uspořádání, přičemž vlastně všechny jeho výtky vedou k jedinému zdroji: k soukromému vlastnictví a existenci peněz. Aby komentář nezůstal u konstatování, že pro Mora je soukromé vlastnictví špatné, protože je nespravedlivé, a chce ho odstranit a nastolit jistou podobou egalitářské společnosti, je třeba hledat Morova východiska a jeho základní představy o tom, jak funguje bohatství a s čím je spojeno. Právě od těchto představ se totiž analogicky odvíjí všechna systémová opatření ve státě *Utopie* ve druhé knize. More chápe vlastnictví jako skladování (znenpřístupňování) statků, zejména peněz, v té době ještě obsahujících drahé kovy. Vlastnění bohatství je pro Mora přímo spjaté s výživou, protože nerovnost bohatství má za následek hladomor a ten zase kriminalitu. Peníze a drahé kovy pro něj exemplifikují všechno zlo, které plyne z nerovné distribuce statků. Jinými slovy, vlastnictví je pro Mora akumulací nějaké pevné látky, jako třeba obilí v silu, a je jedno, zda jde o truhly plné peněz, šperky, drahé a četné oděvy nebo ohrazování pozemků. Formálnější zápis by tedy mohl vypadat takto:

$$\frac{\text{OBILÍ}}{\text{SÝPKA}} : \frac{\text{PENÍZE}}{\text{SOUKROMÉ VLASTNICTVÍ}}$$

Základní příčina všech společenských neduhů, jako jsou chudoba, hlad, kriminalita a tak dále, spočívá podle Mora v tom, že ve společnosti není rovný přístup ke statkům. Problémem se tak pochopitelně stává soukromé vlastnictví, které má povahu hromadění, protože co je vlastněno, nemůže být k dispozici. Nejde ovšem o problém jediný. More neodstraňuje z *Utopie* jen vlastnictví, nebo lépe řečeno, vlastnictví pozbývá smyslu až odstraněním dalšího podstatného prvku, kterým je směna statků neboli trh. Akumulační vlastnictví odebírá statky jiným, a tím zabraňuje jejich optimálnímu využívání. To samé způsobuje trh tím, že nerovnoměrně rozděluje statky. V *Utopii* navíc existují jisté rudimentární formy vlastnictví, občané vlastní svůj oděv, oběd a podobně. Nikdo si neklade nárok na věci někoho jiného, ale pouze díky tomu, že nedochází ke směně, a tím k nerovnováze. Morovu argumentaci lze zjednodušit na následující schéma – Morův argument z první knihy:

⁶ Utopii bude věnováno trochu více prostoru než *Flatlandu*. Zatímco *Flatland* se dá vyložit poměrně stručně, neboť svou zdrojovou analogii explicitně uvádí, v *Utopii* je ji třeba teprve dokládat a odhalovat. Proto se budeme muset občas uchýlit i k delším popisům, aby nám bylo co možná nejlépe porozuměno.

O utopičnosti v literatuře

- lidé mají hlad a chtějí jíst
 - nemají peníze (ty jsou někde akumulovány nebo nevhodně rozděleny)
 - nemají kde vzít jídlo
- musí krást
- generalizace → vlastnictví a směna statků způsobuje nepřítomnost nebo nerovnoměrnost jejich distribuce, tedy hlad, který má za následek kriminalitu (ta se navíc trestá smrtí, což je nehumánní a zlé)

Řešení tohoto problému vidí More v prosté analogii. Pokud má někdo hlad, je to tím, že nemá dostatek potravy. Aby netrpěl hladu, je třeba mít vždy dost potravy pro všechny. Aby mohl být odstraněn trh, respektive aby se stal zbytečným, je třeba vytvořit ve všech oblastech takovou nadprodukcí či přebytek, které budou dostatečně trvalé a dostatečně velké, aby mohla společnost fungovat prostým rovnoměrným přerozdělováním a nebylo nutné vzdávat se jednoho statku ve prospěch druhého. Formálněji zapsáno:

$$\frac{\text{HLAD}}{\text{NASYCENÍ}} : \frac{\text{TRH, SOUKROMÉ VLASTNICTVÍ}}{\text{DOSTATEČNÁ PRODUKCE}}$$

ZOBECNĚNO → VŠECHNY SPOLEČENSKÉ NEDUHY JSOU SVÝM ZPŮSOBEM PROBLÉMEM SYCENÍ

$$\frac{\text{ZABEZPEČENÍ PŘED HLADEM}}{\text{NADPRODUKCE}} : \frac{\text{ZABEZPEČENÍ PŘED TRHEM A VLASTNICTVÍM}}{\text{NADPRODUKCE}}$$

ZOBECNĚNO → ZABEZPEČENÍ JAKÉHOKOLI ŽÁDOUCÍHO STAVU SE DÁ DOCÍLIT NADPRODUKČÍ

Tento princip je explicitně rozveden ve druhé knize *Utopie*, kde More přichází se svou teorií lidské přirozenosti (MORE 1950: 86–88). Rozděluje zde rozkoše na duševní a tělesné. Duševní jsou rozum, půvabnost vzpomínky a naděje na budoucí dobro. Nejsou pro nás teď podstatné, ale je dobré si všimnout, že i ony vychází z představy o sycení. Rozum je potěšením z pozorování pravdy (dobra), pak je na ni ještě možno příjemně vzpomínat a doufat v ni, tím nás nikdy neopouští a je stále přítomna – paměť a schopnost projekce nám to umožňují. Tělesné rozkoše jsou dvojího druhu: smyslové a bazální. Smyslové jsou těmi, které nějakým způsobem příjemně vybudují naše smysly (nechybí mezi nimi pochopitelně rozkoš z jídla a pití).⁷ Bazální tělesná slast je oproti tomu klidný a vyrovnaný tělesný stav

⁷ Za pozornost stojí rozkoš z poškrábání se, která se nachází vedle dalších jmenovaných: jídlo, pití, vylučování, plození dětí a hudba.

a dostavuje se tehdy, když není tělo ohrožováno strastmi, zlem nebo nemocí – jde o stav příjemný sám o sobě. Je to vlastně jakýsi pocit zdraví a je nejdůležitější rozkoš ze všech, popřípadě všechny další rozkoše teprve umožňuje, je jejich nutnou podmínkou. Toho se týká i Morův argument ze druhé knihy:

- je přirozené a nutné setrvávat v bazální slasti, to jest v pocitu beze strasti
- se státem je to jako s lidským tělem, jedincem⁸

→ stát musí být dostatečně sycen vším, co se ho týká, aby nedošlo k nedostatku

Pro Mora jsou následující oblasti ve vzájemně analogických vztazích:

$$\frac{\text{NASYCENÍ}}{\text{HLAD}} : \frac{\text{CTNOSTI}}{\text{NECTNOSTI}} : \frac{\text{SLAST}}{\text{STRAST (BOLEST)}} : \frac{\text{ZDRAVÍ}}{\text{NEMOC}} : \frac{\text{KULTIVOVANÁ PŘÍRODA}}{\text{DIVOKÁ PŘÍRODA}} : \frac{\text{BEZPEČÍ}}{\text{OHROŽENÍ}}$$

etc.

Sycení se potravou je pro tělo soubojem s oslabováním zdraví skrze jídlo. To znamená: jídlo je prostředkem k udržení optimálního stavu, jeho nedostatek by vyvolal prudkou a déle trvající nepříjemnou reakci a té je třeba čelit. More tedy neuvažuje o státě jen jako o analogickém lidském tělu. To je až komplexnější analogie vycházející z té základní, kterou jsme uvedli dříve. Morova představa o fungování člověka jako biologické bytosti vychází ze stejného zdroje jako jeho představa o státě.

Při přijatelné míře zjednodušení lze tedy říci, že pro Mora je to se vším lidským i společenským jako s jídlem. Morova základní analogie při konstruování Utopie, v tomto případě její generalizace, je (jak už jsme naznačili dříve): vše je svým způsobem sycení a je potřeba trvale udržovat stav nasycení, protože bolest z nenasyčení přichází záhy, ale déle odeznívá. Pro udržení žádoucího stavu v libovolné oblasti je třeba mít toho, čeho je potřeba, „víc než dost“ kvůli stále přítomnému nebezpečí nedostatku. A až kompulzivní opakování právě tohoto momentu stojí za stavbou a popisem Morova utopického státu. K celé jeho výstavbě není potřeba víc než důsledné analogické uplatňování stejného principu v každé z popisovaných oblastí.

⁸ Zde jde vlastně o zpětnou rekonstrukci, neboť my nejprve vidíme až výsledek, to jest produkci nadbytku v *Utopii* a Morovu teorii lidské přirozenosti. Původ Morova řešení společenského uspořádání je ale zjevně odvozen právě z analogie mezi přirozeným pocitem slasti, zdravím jedince a zdravím společnosti, ačkoli to More explicitně neříká.

Geografie *Utopie* je první a hlavní oblastí druhé knihy a je i tou nejčastěji zobrazovanou, ačkoli ne zrovna přesně.⁹ Utopie vzniká tak, že jistý Utopus dobude zemi zvanou Abraxa, která se rozkládá na poloostrově, a následně pomocí vykopání kanálu v „mimořádně krátkém čase“, tedy vlastně okamžitě, oddělí poloostrov od pevniny a učiní z něj ostrov. More zde rozeznává protiklad domestikované a divoké nebo bezpečné a nebezpečné. Jak jsme podotkli dříve, tyto opozice si jsou analogické.

Po aktu oddělení ostrova od pevniny popisuje More ostrov jako z vnější strany obehnaný horami a v místech, kde to lze, i pevnostmi. Později už nevysvětlí, kdo na těchto pevnostech drží stráž, když Utopie nemá pravidelnou armádu, stejně jako nevysvětlí, jak je možné „téměř okamžitě“ prokopat oddělující kanál skrze hory a skaliska. Při samotném popisu zmíní More skaliska až při deskripci již vzniklého ostrova, před jeho vznikem je nebere v potaz. Číselné údaje o rozloze ostrova jsou vzhledem k jeho tvaru jednak nejednoznačné a jednak v našem světě nemožné.¹⁰ Celý proces vzniku ostrova se odehrává v jakémsi předčasi, neboť skutečné dějiny Utopie začínají až po rozestavění rekvizit. Utopie, podobně jako synchronní představa, nevzniká v krocích, postupným vývojem, nýbrž ve skoku z „před“ do „potom“. Aby mohla Utopie jako státní uspořádání vzniknout, musí být už vše potřebné na svém místě.

Myslíme si, že je třeba sledovat, co More nepovažuje za nutné doříct, protože to jasně ohraničuje směr, který More sleduje, a zvláště v případě geografie Utopie je jasně patrný stále tentýž vzorec, mimo který není nic tak podstatné, aby to stálo za zmínku. Vzniknuvší ostrov je obehnan horami a pevnostmi. Navíc má ideální tvar srpku, jehož vrcholy se téměř stýkají a vytváří lagunu. Vjezd do laguny opět chrání pevnost. Ani to ale nestačí a kolem ostrova jsou navíc zrádné vody plné podmořských skalisek a vjet do laguny zvládne jen zkušený námořník obeznámený s prostředím. Zatímco vně ostrova zuří bouře a prostředí je vyloženě nehostinné, uvnitř skal je země chráněna před větry i vším dalším nebezpečím. Laguna je tak klidná jako zrcadlo. I povrch ostrova je stejně kultivován či domestikován. Na ostrově není místo, které by nebylo úmyslně využito k nějakému účelu. Povrch je co nejpravidelněji rozdělen do čtyřiapadesáti čtyřúhelníků tvarem co nejbližších čtvercům. Pokud možno uprostřed každého čtyřúhelníku se nachází město. Všechna jsou stejná, ale Amaurotum je hlavní a nejskvělejší. Toto rozdělení také není nahodilé. Obvykle se poukazuje na shodný počet částí Utopie a tehdejších hrabství v Anglii. Podle nás je však na popisu rozvržení ostrova podstatnější něco jiného: V Utopii je vše důsledně rozčleňováno a omezováno v ploše. Popis geografie Utopie je opravdu takový, jako by někdo popisoval mapu, pravidelné rozvržení

9 Geografií *Utopie* se například zabývá článek B. R. Goodeye „Mapping „Utopia“: A Comment on the Geography of Sir Thomas More“ (1970).

10 Neodpovídají si údaje o obvodu ostrova a jeho průměru, ani údaje o obyvatelstvu nejsou nejpřesvědčivější.

zase nápadně připomíná šachovnici. Hra podobná šachu je také jedna z pouhých dvou v Utopii povolených her. Města mají také, pokud to jde, čtvercový tvar a jediná věc, která není předem předepsána zakladatelem Utopie, je výška budov. Protože populace je udržována tak, aby byla stále stejně početná, není objektivní důvod pro zbudování vyšších domů. Vzhledem k tomu, že vše v Utopii důležité je regulováno, přednastaveno, ilustruje tato lhostejnost k vertikalitě specifitu Morova uvažování v ploše. Ale zpět k městům: Ta jsou rozvržena pravouhle se čtyřmi čtvrtěmi a čtvercovými bloky domů uvnitř, ve kterých se nachází zahrady. Město je obehnané silnými a vysokými zdmi hojně opatřenými baštami, pod zdmi jsou příkopy, a tyto příkopy jsou plné ostnatých keřů nebo jako v případě Amaurota místo jednoho příkopu teče mohutná řeka, zatímco městem protéká přívětivý potok s pitnou vodou. I zde se opakuje dichotomie divokého a nebezpečného k obraně zvenčí a kultivovaného a domestikovaného uvnitř. Upozorníme, že se již nacházíme ve zcela zabezpečené ostrovní zemi, kam se nikdo nemůže dostat přes moře, skály a pevnosti. Domníváme se, že i z tohoto spíše exemplárního výčtu je patrné, jakým způsobem je geografie Utopie vystavěna neustálým opakováním téhož opatření. Za hradbami se nachází i jatka a nemocnice, které jsou dále vnitřně členěny, až jsou odděleni i ti nejinfekčnější pacienti. Obě instituce je třeba mít mimo město, aby nebylo ohrožováno nemocemi. Ohraničené oblasti jsou dále ohraničovány až k úplnému vyčerpání.

Na otázku, proč to všechno, podle nás jasně odpovídá výše představená zdrojová analogie. Celý ostrov je budován primárně s ohledem na bezpečnost a jediný způsob, jak vytvořit dokonalé zabezpečení, je počítat pokud možno s každým nebezpečím. Za každou ochranou musí následovat ještě další, jelikož je třeba udržovat přebytek veškeré uvažované prevence.

Opakování stále téhož schématu je patrné i na zahraniční politice Utopijských, která je vlastně jen ohraničováním kvůli zajištění nadprodukce bezpečí, a na zahraničním obchodě (ačkoli vnitřní obchod je odstraněn), který je jen dalším pojištěním nadprodukce zdrojů. Zahraniční politika *Utopie* má prostou premisu: Cokoli, co uchrání „zdravý stav“ ostrova, je ctnostné a hodné následování. Primární funkcí vztahů s okolními státy je prevence před válkou, ale nic víc. Utopie nemá ani imperiální, ani unijní ambice, soustředí se čistě na svůj vymezený prostor, to jest ostrov. Jasně je to vidět na prostředcích, které Utopijští využívají. První možností je půjčování na úrok a zavázání si sousedů pomocí dluhů. Všechny okolní státy Utopii dluží a jejich dluh stále narůstá. V tomto ohledu je úrok z pohledu Utopijských výborný a zcela legitimní prostředek pro zabezpečení loajality. Utopie své pohledávky nevymáhá až do chvíle, kdy by snad daný stát proti ní chtěl bojovně vystoupit. Stejně tak může použít vděčnost jiného státu, aby tento útočící stát zastavil. Popřípadě prostě popudí proti sobě dva sousední státy, aby se vyčerpaly navzájem. Své okolí tím Utopie ovládá jako loutky. Ale zde její profylaxe nekončí. Pokud by snad v některém sousedním státě uchvátil moc tyran, který by nedbal

závazků vůči Utopii, nechají ho Utopijští zavraždit nebo finančně podpoří opozici v daném státě, aby provedla převrat. Šíření propagandy je také podle Utopijských zcela legitimní prostředek obrany. Kdyby přece došlo k válce, je v okolí opět dostatek vhodných kmenů, jejichž členové se dají najmout jako žoldnéři. Utopijští sice ze zásady nebojují, dobrovolníci jsou však cvičeni k boji. V případě nutnosti je nakonec možné podniknout preventivní útok na nepřítele a v případě, že se dobyté město nechce podrobit, vzít jeho obránce do otroctví. More se zkrátka pokouší neponechat nic náhodě, obrana vede od vytvoření ostrova až k podrobování si cizích měst.

Z této krátké exkurze plyne jedno zásadní zjištění: Utopie je z geopolitického hlediska parazitní a také paradoxní stát. Parazitní je tím, jak využívá své okolí, a paradoxní v tom, že by bez něj nemohla existovat v té podobě, jak ji popisuje More, ačkoli sama je kritikou právě těch států a jejich institucí, které jí umožňují existovat. Dalo by se tvrdit, že Utopie potřebuje okolní státy prostě proto, že musí někde brát žoldáky, musí od někoho nakupovat železo (to je jediná nerostná komodita, kterou na ostrově nelze těžit) a tak dále. Dalo by se namítnout, že by přece stačilo, aby se utopický model zřízení rozšířil i na další území, a Utopie tak získala ložiska železa a asimilací okolních států se zbavila i nebezpečí válek, až by nakonec na celém území nastal zlatý věk. Jenže přesně to Utopie udělat nemůže právě pro svou parazitní podstatu. Utopie potřebuje své okolí, které je přesně tak zkažené a soustředěné na peníze a trh jako státy, na něž cílí Morova kritika. Utopie totiž funguje jen a pouze díky přebytku a tento přebytek musí být zajišťován dalším přebytkem, totiž přebytkem bezpečnosti. Utopie (aby mohla fungovat tak, jak to More popisuje) potřebuje nějaký vnější svět, který může využívat a ze kterého může brát v případě, že by se jí něčeho nedostávalo. Kdyby například na ostrově došlo k hromadnému vymírání, celý funkční stroj státu by se zasekl, následoval by hladomor a kriminalita, stejně jako v Morově Evropě. K tomu má ale Utopie kolonie, zabírá volná a získaná území, kde neovládá místní obyvatelstvo, nýbrž ho odsouvá a doslova zde chová či pěstuje zásoby vlastních obyvatel pro případ, že by jich byl na ostrově nedostatek. *Utopie* využívá otroky pro špinavou práci (jataka, válka, těžké práce a tak podobně) a tyto otroky získává částečně z vlastních provinilců, ale zejména z okolních států. Potřebuje okolní státy kvůli dluhu, aby utopijská zásoba zlata a nerostného bohatství měla další jistiň. Utopie by nemohla fungovat tak, jak funguje, bez možnosti využívat své okolí.

Utopijský systém je specifický právě svou provázaností. Jednotlivé složky jdou od sebe těžko oddělit tak, aby se při tom nemusely vysvětlit ty, které se k nim vážou. Je tomu tak právě proto, že se za celou stavbou skrývá společný zdroj, to jest se vším je to podobně jako s jídlem a všeho je třeba mít víc než dost. Všechny cesty tak nakonec vedou k výživě státu a výživě obyvatel. Obyvatelé Utopie jsou chápáni jako další komodity nebo nástroje syčení. Jsou po ostrově rovnoměrně distribuováni, doplňováni nebo ubíráni tam, kde je třeba, případně i odesíláni do kolonií

jako železná zásoba na horší časy. Obyvatelé měst jsou v pravidelných cyklech přemisťováni na venkov, kde se učí zemědělství. Pro udržení stabilní produkce, a tím fungování státu je totiž z hlediska Utopijských potřeba, aby všichni dovedli pěstovat zemědělské plodiny. Ovoce se produkuje v zahradách v městských vnitroblocích. Polnosti se nacházejí v podstatě všude v okolí měst, samozřejmě tam, kde nejsou lesy a velkochovy. More si skutečně vysnívá velkochovy drůbeže s jakýmsi umělým klimatem. Musí být chována ve velkých halách, protože jí mají podle Hythlodaiových slov stále „nesmírné množství“¹¹ (MORE 1950: 55). Lesy jsou intenzivně vytěžovány, přesto v Utopii stále jsou, ačkoli pro ně není příliš místa, což je dalším z Morových slepých bodů. Nechovají se zde koně, jelikož je není možné konzumovat, proto je ve všech funkcích nahrazuje skot. Těžko říct, zda se More zdráhal zavést v Utopii pojídání koní z důvodu, že to jemu samému připadalo nepřijatelné, nebo prostě proto, že by to bylo příliš kontroverzní pro dobového čtenáře a vzdělance.¹² Po předchozí výpravě kolem ostrova je zřejmé, že sklizně jsou v Utopii bohaté, ačkoli klima není nejpříznivější. More důsledně uvádí, že sýpky jsou stále plné, přebytky ve zdrojích se přerozdělují po ostrově, a pokud je nadprodukce taková, že ji není třeba držet, jsou potraviny prodávány do okolních států, takže generují bohatství. Zde ještě jednou upozorníme, že uvnitř Utopie je trh potřen a vysmíván, ale naprosto to nebrání tomu, aby Utopie vedla zahraniční obchod. A také zopakujeme, že podle nás nejde o nedůslednost a domníváme se, že Morovi mohla tato představa přijít úplně koherentní. More totiž sleduje funkci, jakou mají dané složky plnit v sytícím schématu, jinými slovy to, co je analogické s čím, vidí jinak než současný čtenář. Vnitřní a vnější obchod jsou pro něj dvě různé věci. Vnitřní obchod je špatný, protože způsobuje akumulaci, brání distribuci a ochromuje stát, zahraniční obchod je správný, protože přináší zabezpečení státu, který je lepší než jiné, protože ve svých hranicích tímto neduhem trpět nemusí.

Na konec procházky po Utopii ještě přidejme několik poznámek k oblastem, které se na první pohled jeví jako vyložené nekonzistentní. Nachází se zejména v druhé části druhé knihy. Ta se sice rozběhne podle plánu, který vypravěč předkládá Hythlodaiovi ve své prosbě, ale postupně se výklad poněkud rozvléká a drolí. Dá se to pochopitelně vykládat mnoha méně nebo více plausibilními způsoby přesahujícími rámec textu směrem k empirickému autorovi. Například tím, že More si musel jistě dělat při psaní pauzy, možná i docela dlouhé. Také během

11 More uvádí fantastické množství drůbeže, ale zapomíná, že takové množství toho taky hodně zkonsumuje a vyloučí. Je tedy otázkou, jak by vlastně ostrov vypadal, pokud bychom vzali všechny Morovy počty vážně.

12 Dále v Utopii nenajdeme ovce a odpověď na to se nachází v první knize. Pro Mora jsou to ovce, jejichž vlnu si oblíbila šlechta, a proto ovce zabírají ornou půdu a šlechta si ohrazuje pozemky a brání tím obživě obyvatelstva a způsobuje hladomor a kriminalitu. Ovce a vlněné tkaniny tak představují něco, co do Utopie nesmí. Šaty Utopijských jsou podle Mora velmi funkční a vyrábí se výhradně z nebarveného hrubého plátna.

psaní mohl některé názory přehodnotit. Také mohl dospět k tomu, že definitivní výčet způsobem, jaký si zvolil, prostě provést nejde. Podle nás se ovšem dají mnohé z těchto podivností úspěšně vysvětlit tím, co Morovi přijde analogické a co nikoli, což se pokusíme doložit na dvou následujících příkladech.

V Utopii se nachází institut eutanazie. Pokud je někdo tak nemocný nebo starý, že už není státu prospěšný a stává se přítěží, pokládá se za čestné a ctěné ukončit za něčí asistence život. Na druhé straně sebevrazi budí silné opovržení a jsou pohřbíváni do močálů. Z křesťanského pohledu jde o poměrně zapeklitý jev. Sebevražda, ať už provedená jakýmkoli způsobem, je smrtelný hřích, lidský život je přece z hlediska křesťanské věrouky posvátný. Jenže prizmatem *Utopie* je posvátný pouze život produktivní. Ve chvíli, kdy se jedinec stane jen přítěží, je lépe (a spíše je třeba) se ho zbavit. Jasně to vyplývá z logiky uspořádání *Utopie*, zaměřené na produkci nadbytku. Sebevrah se provinuje na státu, protože svou pracovní sílu znehodnotil a vystavil tak stát nebezpečí nestabilní situace, proto je třeba ho exemplárně vyobcovat, aby ho nenásledovali další. A jelikož už ho nejde popravit, odhodí se do močálu, tedy jinými slovy je zapomenut.¹³

Pro nás nejzajímavější je problém otroctví. Utopijští mají otroky na těžkou práci, a hlavně na špinavou práci na jatkách, protože zabíjením zvířat povaha člověka zhrubne, a tím ho do jisté míry morálně poškozuje. Otroci mají zlaté okovy, čímž se More vysmívá šlechticům ověšeným šperky.¹⁴ Zároveň tím zlato dostává praktickou funkci, a skladované bohatství tak může sloužit současně jako vysmívaná modla bláznivého světa vně Utopie i jako nutná součást zabezpečení Utopie. Hlavním problémem otroctví v Utopii je způsob, jakým jsou otroci získáváni. More píše, že Utopijští nepoužívají jako otroky válečné zajatce z cizích válek, ale jen ze svých. Někteří cizinci se také sami nechají prodat do otroctví. Hlavně však v Utopii kupují či dostávají lidi odsouzené v sousedních zemích a dělají z nich své otroky.¹⁵

Pokud to není zřejmé, upozorníme, že tímto jsme opsali celý kruh kolem ostrova Utopie i kolem obou knih *Utopie*. Za ústřední problém More považoval skutečnost, že lidé jsou kriminalizováni a těžce trestáni kvůli kriminalitě páchané

13 Za pozornost stojí i problém trestu smrti. Ten nejprve More kritizuje. Ale v Utopii samotné jsou vlastně jen dva druhy, stupně trestu: otroctví a smrt. Trest smrti je za diskutování o jiné podobě státu mimo oficiální instituce. To není příliš humánně, ale z hlediska Morova jde o oprávněnou smrt, protože zajišťuje bezpečnost státu, zatímco poprava za krádež je pouhou vraždou.

14 Na okraj zmíníme ještě problém zlatých nočníků. Uvádí se, že jde o jakousi karnevalovou travestii, o výsměch bohatství. To je jistě pravda. Rádi bychom ovšem poukázali na to, že v systému Utopie mají ještě jednu funkci. Vezmeme-li v úvahu, že většina obyvatel disponuje nočníkem, je to výborně uložená ohromná zlatá rezerva, a tím součást ochrany ostrova.

15 V českém překladu latinského originálu se hovoří prostě o odsouzených v cizích zemích. V anglické verzi se mluví o odsouzených k smrti. Tato nesrovnalost však na můj argument nemá vliv. Dokonce by vzhledem k zahraniční politice platil, i kdyby otroky nekupovali. Srovnej MORE 1950: 93 a MORE 2008: 88.

z důvodu hladu, což není jejich vinou, ale vinou mocných. Zobecněno: právní systém je nespravedlivý a je třeba vymyslet vhodné řešení. Proto vzniká představa státu Utopie, kde je toto zlo odstraněno. Ke konci popisu své *Utopie* se ale More nebrání říct, že Utopijští nakupují takto odsouzené v okolních státech a používají je jako otroky. More tak opravdu opisuje kruh. Analogie se sycením ho dovedla až na konec a zakousla se do vlastního ocasu. More problém, který ho vede ke stvoření Utopie, nevyřešil, pouze ho přesunul o úroveň výš; bohatství neskládá již jedinec, ale celé společenství. Nehromadí už jedinec, ale hromadí celý stát. Po celé té fantastické cestě se vlastně dozvídáme, že More myšlenkové schéma akumulace bohatství vlastně vůbec neopustil, jen ho přenesl na nadosobní rovinu. Vytvořil parazitní stát, který potřebuje to, co měl původně zpochybnit.

Nakonec zbývá ještě posoudit, zda Hythlodaios odpověděl na vypravěčovy otázky a ukončil tím popis. Utopie v tomto smyslu ukončena není, Hythlodaios určitě neřekl vše. Naopak se postupně rozmlžuje a ztrácí pevné kontury, kterými začíná při popisu tvorby ostrova. More má oproti matematickému důkazu tu nevýhodu, že používá slovní popis. Ten se ani konečného tvaru dobrat nemůže, protože už z toho, jak je prosba vypravěče položena, „řekni vše, co bychom mohli chtít vědět“, není možné ji vyplnit. Popis navíc nemůže potvrdit Utopii jako platnou, protože už v jeho základě je hodnoticí aspekt; jde o popis nejlepšího státu. Takové hodnocení ovšem potřebuje nějaké absolutní hledisko zohledňující všechna myslitelná kritéria, takové hledisko ale nelze zaujmout. Navíc, jak jsme popsali Morův postup spočívající v neustálém rozvíjení výchozí analogie, který přidává stále další a další prvky, nemyslíme si, že by se mohl zastavit z nějaké vnitřní nutnosti. Chybí mu kritérium úplnosti, takový popis nebude nikdy celý. Zároveň však Utopie touto neuzavřeností vybízí, ať už s autorovým povděkem, nebo jemu navzdory, k vymyšlení dalších alternativ, a text tak uchovává naživu.

Analogie mezi *Flatlandem* a *Utopií* není úplně přímočará. Na první pohled se zdá, že jsou oba texty vzájemně inverzní. První kniha *Utopie* hovoří o různých zemích a jejich zřízeních a druhá kniha je popisem státu *Utopie*, zatímco ve *Flatlandu* se nejprve dostáváme do dvojrozměrného světa vypravěče a teprve ve druhé knize dochází k putování po různých zemích. Byl by to ovšem pohled příliš povrchní. Oba texty spojuje hlubší souvislost: V obou je první kniha přípravou pro knihu druhou. V obou případech se v první knize připravuje terén, vysvětluje kontext a samotný problém, který je potom řešen v knize druhé. Jinými slovy jde v obou druhých knihách o provedení svého druhu důkazu. Podobnost mezi *Utopií* a *Flatlandem* je vlastně založena na tradiční struktuře vědeckého pojednání, v němž nejprve přichází kritika a posléze argument. Kouzlo Abbottova textu tkví v tom, že je založen na podobně jednoduché analogii jako ten Morův. Pokud More vychází z toho, zda by stát nešel zkonstruovat z představy, že všechno je nějaký druh sycení a cílem státu je udržet přebytek v každém ohledu, pak Abbott vychází

O utopičnosti v literatuře

z docela prosté analogie mezi aritmetikou a geometrií a říká jí v knize „argument na základě analogie obrazců“.¹⁶ (ABBOTT 1992: 72, přeložil O. P.).

$$\frac{\text{ARITMETIKA}}{\text{MOCNINY (x}^0, \text{x}^1, \text{x}^2, \text{x}^3, \text{x}^4, \dots, \text{x}^n)} : \frac{\text{GEOMETRIE}}{\text{ROZMĚRY (0D, 1D, 2D, 3D, 4D, \dots, nD)}}$$

Tedy když máme v aritmetice mocniny různého řádu, měly by jim v geometrii odpovídat rozměry různého řádu. Pokud druhé mocnině odpovídá dvojdimenzionální prostor, pak by měl třetí odpovídat trojdimenzionální a tak dále. Tuto analogii následuje ještě druhá.

$$\frac{\text{GEOMETRIE}}{\text{ROZMĚR}} : \frac{\text{SVĚT}}{\text{ROZMĚR}}$$

Tedy geometrickým rozměrům mohou odpovídat rozměry určitého myslitelného světa. Takže pokud existuje n-tá mocnina, pak jí odpovídá n-tý rozměr. Jak by asi vypadal svět v takovém rozměru? Tímto víceméně jednoduchým myšlenkovým pochodem vzniká *Flatland*, tedy dvojrozměrný svět, kde spolu žijí obrazce na ploše a neví nic o třetím rozměru, který známe my. Důvodem, proč o takovém světě psát, je právě ona analogická souvislost. Co není pochopitelné pro bytosti v dvojrozměrném světě, jako popis „nahoru, ne na sever“ (tedy kolmo, což je pojem, který takové bytosti mohou těžko pochopit), to může být obdobně problematické pro nás. Žijeme a vnímáme ve třetím rozměru, což je o jeden víc, než znají bytosti v Plochozemi, ale nijak nám to nepomůže, když dojde na chápání rozměru o jeden vyšší, než je třetí. Ocitáme se ve zcela analogické situaci jako nebohé obrazce v Plochozemi.

Jak už jsme uvedli, první kniha *Flatlandu* připravuje kontext a východiska. Kritika viktoriánské společnosti v první knize je natolik zjevná, že nemá cenu se o ní příliš detailně rozepisovat, uvedeme jen několik příkladů. Zatímco muži jsou minimálně trojúhelníky, ženy jsou pouhými „úsečkami“ a jsou víceméně citovými tvory postrádajícími rozum a skoro i paměť. Ženy jsou takto indisponovány proto, že mentální schopnosti se odvozují od součtu vnitřních úhlů v obrazci, kdy na vrcholu stojí téměř dokonalé kruhy (duchovní) disponující veškerou mocí. Existují zde i společenská pravidla (přírodní zákony), například pravidlo (zákon) sociální mobility, kdy mužský potomek má vždy o jeden úhel více než otec, čímž stoupá ve společenské hierarchii, což ovšem neplatí pro střední a nižší vrstvy. Nepravidelné obrazce (bytosti tohoto světa) jsou „humánně“ likvidovány nebo internovány v ně-

16 V originále: „Argument from Analogy of Figures“. V angličtině znamená slovo „figure“ jak obrazec, tak číslo, takže celá analogie vyznívá poněkud jasněji. Také by asi šlo říct: argument na základě analogie hodnot.

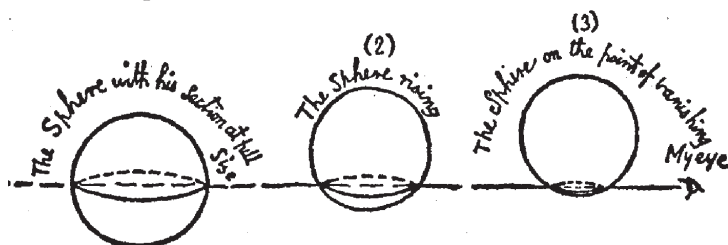
jakém zařízení, jako je blázinec nebo vězení, opět podle společenského statutu. Je zřejmé, že (téměř libovolné) společensky kritické poznámky jsou aplikovatelné na téměř libovolné období, tedy i na současný stav. Abbott se zabývá i obecnějšími otázkami, například souvislosti nepravidelnosti a zločinné povahy, tím, zda nepravidelnost tvaru obrazce vede ke zločinnému chování, nebo je-li zločinnost důsledkem ostrakizace obrazce z důvodu jeho nepravidelnosti. Abbott sám v předmluvě k druhému vydání upozorňuje, aby si čtenář nemyslel, „že každá sebemenší podrobnost o každodenním životě v Plochozemi musí nutně odpovídat nějakému prostorozemskému detailu“ (ABBOTT 2013: 13). První část knihy je totiž třeba číst nejen jako společenskou satiru, ale také v jejím geometrickém smyslu. Dvojměrný svět je už sám o sobě velmi zábavnou představou a Abbott zkouší, kam až ji bude moci rozvést. Domníváme se, že to nedělá kvůli společenské kritice, nýbrž aby co možná nejdůsledněji uvedl čtenáře do situace dvojměrného obrazce a pomohl mu pochopit smyslová a konceptuální omezení, která takový obyvatel Plochozemě má. Na další úrovni pak lze sledovat, že ačkoli se Abbott snaží zdůvodňovat, proč používá ten který pojem z Prostorosvěta, některá slova, jako „sednout si“ a podobně, musí vykládat s odkazem na totožný vnitřní prožitek u Plochozemce i Prostorozemce, což je jako vysvětlení dosti vratké, ale jako snaha zamaskovat jazyk trojdimenzionálního světa ve světě dvojdimeznionálním velmi čtenářsky zábavné.¹⁷ Podobně jako v *Utopii* se před koncem první knihy čtenář dozví, že to hlavní teprve přijde, že doposud stále šlo o „pouhou předmluvu“ ke knize druhé. Podtitulem knihy je také „román mnoha dimenzí“ a v první knize byla dosud řeč jen o dvou rozměrech. Toto „mnoho“ je dost často chápáno jako „několik“, není přímo maximálně čtyři. Je tomu tak právě kvůli poukazování na spřízněnost s Einsteinovým prostoročasem, Abbott je však matematik, nikoli fyzik, a v jeho představě vícedimeznionálních prostorů čas neuvažuje a pro počet myslitelných dimenzí si žádné omezení neklade. Druhá kniha už je tedy samotným putováním po různodimeznionálních světech, které podniká vypravěč čtverec. Nejprve se mu zdá o Přímkozemi, poté je koulí, návštěvníkem z třetího rozměru, zaveden do Prostorozemě. A nakonec se opět ve snu dostane k Bodozemi. Všechny tyto cesty mají svůj účel a ve všech se vlastně odehrává tentýž příběh. Návštěvník se snaží obyvatelům daného světa vysvětlit, odkud přišel, to jest ze světa o jeden rozměr vyšší. Celé putování povstává z výše zmíněné analogie mezi mocninami a dimenzemi. Vypravěč je konfrontován s otázkou svého vnuka, jaký prostor odpovídá mocnině 3^3 , za což je vnuk pro nejapnost otázky odeslán spát. Následně ve snu vypravěč (čtverec) navštíví Přímkozemi, to jest zemi o jeden rozměr nižší, než je ta jeho. Zde se snaží

17 Z geometrického a morfologického hlediska vyvolává Plochozemě mnoho zajímavých otázek. Jednou z nich je námitka, se kterou se autor vyrovnává v předmluvě. Pokud jsou obrazce 2D, pak se nemohou vidět, jelikož k tomu by musely mít i nějakou minimální výšku, být 3D. Toto téma nakonec autor dokonce zahrnul i do knihy samé a řeší ho originálním způsobem – „neuvědomovaným rozměrem“, který sice fakticky existuje, není ovšem pro 2D bytostí pochopitelný jako rozměr.

vysvětlit králi Přímkozemě druhý rozměr a selže. Koule se pak čtverci pokouší podobně vyložit rozměr třetí, což se nakonec přes značné obtíže podaří. K vysvětlení používá, jak jinak, analogii aritmetikou a geometrií. Druhá mocnina odpovídá čtverci, třetí krychli. Je tedy myslitelný svět, kde jsou krychle, tedy Prostorozemě. Tento argument pomocí analogie musíme chápat v kontextu toho, že zpráva o třetím rozměru je nazývána „Evangeliem třetího rozměru“. Evangelia mluví v podobenstvích a Abbott se snaží o totéž. Zároveň si je třeba uvědomit, že Abbott záměrně staví postavy do obou poloh; jak poučujícího, tak poučovaného. Čtverec totiž poté, co pochopí třetí rozměr, oprávněně pokládá otázku analogickou dotazu svého vnuka. Jak vypadá čtvrtý rozměr? Ale jde ještě dál a celý postup zobecní, ve svém odvozování se tak nezastavuje u třetí ani u čtvrté dimenze, ale dovozuje, že dimenzí může být mnoho (dokonce nekonečně mnoho). S tím má ovšem zásadní problém koule, tedy bytost čtvercem dosud chápána jako téměř božská. Shrnutí, podstatné je to, že jednotliví aktéři, a zejména čtverec, jsou v procesu vysvětlování stavěni do role aktivní i pasivní. V aktivní se setkávají s omezeností těch druhých a v pasivní si nejsou vědomi omezenosti vlastního chápání.¹⁸

Ilustraci toho, jaké konceptuální a kognitivní problémy s sebou nese vstup trojdimenzionálního tělesa do dvojdimenzionálního světa, jsou samotným Abbottem pěkně ztvárněny na obrázku A (Abbott, 2013: 94). Analogický je stav, kdy čtverec navštíví Přímkozemi, opět na Abbottově kresbě, obrázek B (Abbott, 2013: 85).

Obr. A

Obr. B

18 Doporučujeme čtenáři, aby si vyzkoušel obě role sám. Třeba si jen zkusit představit vícedimenzionální objekty, nebo se podívat na jejich projekce, k pochopení toho, v čem jsou tři rozměry problematické pro bytost z dvojrozměrného světa, bude myslím stačit i tesařák.

Projevy tělesa z trojdimenzionálního světa jsou ve dvojdimenzionálním světě vnímány jako nadpřirozené, například obrazec stále mění svou velikost, objevuje se odnikud a zase mizí. Dále pokud něco promlouvá z rozměru, který nevnímáme, mluví to jakoby zevnitř nás.¹⁹ Celý Abbottův argument o podobnosti obrazců ukazuje, jak je pro nás možné uvažovat o Bohu jako rozměru či rozměrech vyššího řádu. Abbott byl teolog, matematik a pedagog a všechna tato zaměření se ve *Flatlandu* spojují. Ve zcela abstraktním smyslu jsou myslitelné mnohem komplexnější bytosti, než jsme my, a to nám přijde jako opomíjená pointa celé knihy, ačkoli je vyjádřena dost jasně. V tomto textu však sledujeme samotné používání analogií a jejich pozici v chápání světa v případě bytostí z Abbottova textu. Abbott podle nás najednou představuje dva hybné momenty (západního) myšlení. Jednak potřebu vystoupit ze zaběhlého způsobu vnímání, bez něž si není možné uvědomit omezenost našeho konceptuálního rámce, podívat se na věc jinak, a jednak touhu nahlédnout svou situaci v úplnosti odněkud z dalšího rozměru v očekávání nějakého zobecnění a fundamentálního poznání toho, jaký svět doopravdy je, zobecněním nějaké analogie. Z hlediska Abbottovy knihy tak můžeme nahlížet v nějakém celku na nižší dimenze, ne však na tu svou, k tomu je potřeba být pozvednut vždy o dimenzi výše. Jsme tak stále omezeni a „absolutní“ poznání tu není možné. Skrytou hybnou silou je zde analogie. Analogie nás totiž na jedné straně drží v zajetých kolejkách a zároveň nás nová analogie může odklonit na docela jinou trať. Ludwig Wittgenstein to výstižně shrnul:

Nic není pro filozofii charakterističtější, než pokládat si tisíckrát stále tutéž otázku. Jedna možnost je nikdy s tím nepřestat. Další možností je přestat. Co Vám pomůže přestat? Někdy je to nová analogie, která nahradí tu starou (KLAGGE, NORDMANN 2003: 379, přeložil O. P.).

Závěrem, po všech těch dlouhých, fantastických, ale i únavných cestách, bychom měli znovu shrnout, proč je podnikat, aby se pointa neztratila někde mezi utopijskými skalisky a vícerozměrnými světy. *Utopie* velmi dobře ukazuje, jak utváří argument, důkaz a nakonec i svět z nějaké prosté analogie. Jak je tato analogie či jejich soubor určující pro to, co chápe More a potažmo každý z nás jako stejné a jiné. *Flatland* jde v tomto směru ještě dál a na jednoduchém příkladu předvádí, odkud se bere možnost myslet něco nového, ale zároveň i omezení, která nám brání něco vidět jinak, než jak nám to aktuálně přijde zcela přirozené a nutné. More konstruuje z jednoduché analogie celý svůj stát a Abbottovi z jednoduché analogie mezi mocninami a dimenzemi vznikají celé nové světy.

19 I zde je možné jasně cítit narážku na Božský hlas. Z vyššího rozměru je také vidět do vnitřku bytostí, dokonce do jejich hlavy, jak se můžeme dočíst ve *Flatlandu*. To už nepotřebuje další komentář.

O utopičnosti v literatuře

Oba tyto experimenty vedou přes úskalí všech detailů a odboček zpět k výchozímu bodu, kterým pro nás byl Hofstadter, Poincaré a hypotéza o tom, že by mohl existovat skrytý (to neznamená tajený, ale prostě jen neviděný) zdroj toho, co na jedné straně chápeme jako kreativitu a na druhé jako kategorizaci, co na jedné straně otvírá nové možnosti a na druhé je nemilosrdně konzervuje. Pointou celého toho klopýtavého putování je zjištění, že i za složitými koncepty stojí vlastně docela triviální analogie, že je lze vypátrat (takže tento přístup má nějaký metodologický potenciál) a že knihy, jako jsou *Utopie* nebo *Flatland*, mohou přispět ke zkoumání toho, kde se ten náš báječný konceptuální svět vlastně rodí.